

СИНОНІМІЯ В ПЕРЕКЛАДНОМУ ПЕРСЬКОМУ СЛОВНИКУ

Бочарнікова Анна Михайлівна,

асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню проблематики синонімії в цілому, зокрема дослідженню питання про оптимальні міри кількості синонімів, наявних у словниковій статті перекладного двомовного словника, призначеного для перекладу з української мови на іноземну. У статті наведено приклади українсько-перського перекладу й розглянуто особливості функціонування синонімів у перській мові.

Ключові слова: синонім, лексичне значення, лексема, функціональний критерій, перекладний еквівалент.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасний стан наукового та практичного використання іншомовно-перських та персько-іншомовних перекладних словників має низку вад через недосконалість зазначених джерел, зокрема в аспекті репрезентації в них синонімії.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому вперше проаналізовано на матеріалі перської мови проблему репрезентації синонімічного ряду перекладного словника. Зокрема, виявлено риторичну функцію синонімів у перській мові.

Мета роботи – встановити роль синонімів у статті перекладного словника з перської й на перську мову. **Об'єктом** дослідження виступають використовувані в сучасній лінгвістиці та практичному вжитку словники, перекладні з перської мови на інші мови та з інших мов на перську. **Предметом** дослідження є корпус синонімічних перекладних еквівалентів, що їх необхідно вживати у словниковій статті для адекватного перекладу лексичної одиниці

Завданням дослідження виступає вивчення питань норми й узусу в перекладних іншомовно-перських і персько-іншомовних словниках. Частковою проблемою цього великого кола проблем є питання про словникову репрезентацію синонімів.

Одним із важливих засобів розкриття значення слова є синонімічні засоби мови. "Практика словникової роботи показує, що у мові майже до кожного предмета, явища, дії, стану, ознаки, відношення, ситуації тощо є ніби "перша асоціація", первинна назва, основний спосіб номінації, визначення якого через інші слова залишає враження чогось штучного" [Нечитайло 1987, 7]. Основна проблематика синонімії в перекладній лексикографії детально розглянута в монографії О.І. Нечитайло [Нечитайло 1987].

Не існує одного визначення синонімів, яке було б прийняте всіма лінгвістами. Деякі дослідники взагалі заперечували існування синонімів як факту. "Якщо якісь форми фонетично відмінні, ми вважаємо, що їх значення також різні... ми вважаємо, що справжніх синонімів у дійсності не існує, ... це одна з фікцій, що рудиментарно існує в науці про мову" [Нечитайло 1987, 10].

О.І. Нечитайло поділяє наявні визначення синонімів на п'ять груп [Нечитайло 1987, 11–13]. Проте дослідження показує, що серед поширених нині визначень синонімів можна виділити два основних типи: визначення за семантичним і за функціональним критеріями (із зазначеної вище класифікації перші 3 групи належать до першого типу, а 2 останні – до другого). До першого типу можна віднести розуміння синонімів як слів близьких або тотожних за значенням (а також лише близьких

або лише тотожних). До другої групи можна зарахувати визначення синонімів як узаємозамінних слів.

Обидва типи визначень дозволяють зарахувати до категорії синонімів різні, часом взаємовиключні групи слів. Існують як близькі, так і тотожні за значенням лексеми, які неможливо замінити між собою в усному чи письмовому тексті. Наприклад, перські слова *باریک* *bārik* і *نازک* *nāzok* мають однакове значення "тонкий". Незважаючи на те, у жодному контексті їх неможливо замінити одне на інше. У перській мовній свідомості існує розгалуження поняття "тонкий" на два різні: наприклад, щодо тонкої смужки паперу вживають слово *باریک* *bārik*, а щодо смужки, зробленої з тонкого паперу, вживають слово *نازک* *nāzok*. Тобто "тонкий у ширину" і "тонкий у товщину" позначаються перською мовою різними словами. Так само слова *طرف*, *سمت*, *سو*, *ور* *taraf, samt, su, var* тотожні за значенням ("сторона, бік"), проте взаємозамінними з них є тільки перше з другим (і лише в деяких контекстах) і друге з третім (теж лише у деяких контекстах).

Так само існують узаємозамінні слова з відмінними лексичними значеннями. Наприклад, перською мовою можна сказати *بالای کوه* *bālāye kuh* або *نوک کوه* *nuk kuh* ("верхівка гори"). Однак слово *بالا* *bālā* з наведеного вільного словосполучення означає "верх", "верхня частина", а слово *نوک* *nuk* – "дзьоб", "гострий кінець".

В Ірані існує традиція при ввічливому спілкуванні вживати слово *بند* *bande* замість *من* *man*. Перекладаються вони однаково – "я", однак перше з цих слів буквально означає "раб". Назву кольору – бордовий – перською можна перекласти двома словами: *زرشکی* *zereški* й *جگری* *jegari*. Обидва слова є відносними прикметниками, утвореними за допомогою дуже продуктивного перського суфікса від іменників – відповідно, від слів зі значеннями "барбарис" і "печінка".

У розмові на місці українського *будь ласка* можна вжити перське *خواهش می کنم* *xāheš mikonam*, або також *قربان شما* *gorbāne šoma*. У деяких контекстах ці два перекладних еквіваленти цілком узаємозамінні, проте семантично перший еквівалент – двокомпонентне складне дієслово зі значенням "прошу", а другий – словосполучення, що означає "ваша жертва".

Таким чином, ті самі слова за одним визначенням можна віднести до категорії синонімів, а за іншим – ні. Причина цього полягає у ставленні до проблеми синонімії з позиції мови (перший тип визначень) або з позиції мовлення (другий тип). Тому, на нашу думку, не можна погодитися з правильністю одного типу визначення, заперечивши інший. Вони цілком правильні, але належать до різних сфер мовної діяльності. Відтак при дослідженні явища синонімії в мові (розгляд синонімів як таких, окремо від контексту) головним критерієм визначення синонімів пропонуємо вважати семантичний, а при дослідженні синонімії на рівні мовлення (синоніми в конкретних контекстах) – функціональний.

Словник, орієнтований на користувачів, для яких мова перекладу є іноземною, призначений для забезпечення потреб спілкування, тобто стосується мовлення, а не мови. І, отже, синонімами в такому словнику доцільно вважати взаємозамінні у реальних контекстах слова, що є перекладними еквівалентами заголовної лексеми. А слова з однаковим чи схожим лексичним значенням, які, втім, не можуть замінити жодний з перекладних еквівалентів у тексті й самі не є перекладними еквівален-

тами, не мають бути включені у двомовний словник. Для таких слів існує окремий вид словника – словник синонімів.

Дослідники виділяють три функції синонімів:

- ✓ функція заміщення (що має на меті уникнення тавтології під час письма);
- ✓ функція уточнення;
- ✓ функція посилення характеристики предмета [Нечитайло 1987, 16].

У перській мові синоніми виконують чотири функції: три вищеназвані й ще одну – риторичну. Протягом ХХ ст. у перській мові набуло значного поширення використання замість одного слова синонімічної пари з риторичною метою – *کوشش و جنگ و ستیز تلاش، بحث و بررسی،* (*kušeš va talāš, bahs va barresi, jang va setiz*). Часто такі пари є цілком або відносно сталими. Наприклад, допускається вживання у мовленні *کوشش و سعی و کوشش، جهد و کوشش، تلاش، کوشش و تلاش،* (*kušeš va talāš, jahd va kušeš, sa'i va kušeš*) і не допускається *کوشش و جهد* *kušeš va jahd*. Зазвичай у подібних синонімічних парах коротше з двох слів посідає першу позицію, а довше – другу. У таких випадках переміна місцями слів у синонімічній парі неможлива. Наприклад, *تبریک و تهنیت، داد و فریاد* (*dād va faryād, tabrik va tahniyat*). При перекладі цих синонімічних пар до них або добирають два синоніми, або, в разі відсутності чи недоречності такого вживання, в українській або російській мові їх перекладають одним словом, яке є перекладним еквівалентом обох перських лексем. Іноді вищерозглянутий тип перських синонімів виконує також функцію посилення характеристик предмета, явища або дії, проте у багатьох випадках він слугує лише естетичній меті (наприклад, у текстах офіційних промов або в епістолярному стилі).

Природно, що для надання користувачам словника можливості вживати подібні засоби мови частотні синонімічні пари мають бути наведені у статті до їхніх українських чи російських відповідників. І, звичайно, ще більшої кількості синонімів у словниковій статті потребує забезпечення першої функції синонімів – заміщення. У перській мові постійні повтори певного слова допускаються лише в науковому стилі, а в решті стилів – навіть у побутовому – їх вважають за небажані. Проте у мовознавстві СРСР і пострадянського простору традиційно панує неоднозначне ставлення до питання наявності синонімів у перекладних словниках. Наприклад, на думку Л.В. Щерби "синоніміка важлива і навіть дуже потрібна, але для людей, які добре знають мову і мають бажання це знання поглиблювати. Вона однозначно шкідлива у перекладному словнику" [Щерба 1958, 152]. А.М. Сукіасян, навпаки, заслугою двомовного словника вважає численність синонімів і відсутність описів та тлумачень [цит. за: Шарафутдинова 1968, 21]. З.Б. Мухамедова висловлюється на користь помірнього введення синонімів до двомовного словника: "Переклад ізолюваного слова бажаний, коли й не однослівний, то й не дуже багатий на синоніми" [Мухамедова 1954, 99; див. також Шарафутдинова 1968, 26].

На нашу думку, при укладанні двомовного словника до питань синонімії слід підходити з іншого боку. У статті перекладу до українського чи російського слова бажано наводити всі слова, які звичайно виступають його перськими еквівалентами у формальних нормативних контекстах. Іноді ці слова є взаємозамінними, іноді між еквівалентами існують відношення синонімії. У будь-якому разі слова включають до словникової статті через те, що всі вони є правомірними перекладами українсь-

кого чи російського слова, а не через те, що вони є між собою синонімами. Саме вживання терміна *синонім* у цій ситуації передбачає те, що один із еквівалентів є основним перекладом слова, а решта наведених у словниковій статті слів є синонімами першого перекладного еквіваленту.

На практиці часто буває інакше. По-перше, до деяких слів існує два однаково вживаних переклади, наприклад, "довіра" – اطمینان, اعتماد *e'temād, etminān*. По-друге, в різних стилях і різних контекстах кожне з наведених у статті перекладу слів може тимчасово опинитись у позиції основного перекладного еквіваленту. Наприклад, "умерти" فوت ک *fout kardan, mordan*, "йти" – راه رفتن، آمدن، راه رفتن *rāh raftan, āmadan, raftan*).

До того ж, перекладні еквіваленти можуть узагалі не бути синонімами або навіть бути антонімами. Наприклад, "вести" – بردن، آوردن، رساندن *resāndan, āvardan, bordan*. Отже, можемо зробити висновок, що систематичне вичерпне наведення перекладних еквівалентів формально спричинить наявність у словниковій статті перекладу певної кількості синонімів, уміщення яких необхідне для здійснення за допомогою словника різних видів перекладу. Єдиний випадок наявності зайвих синонімів – це ситуація, в якій укладач словника наводить слова, дещо віддалені за змістом та конотативними характеристиками від вихідного слова, лише на тій підставі, що вони є синонімами одного з наведених у статті перекладних еквівалентів.

Отже, слова зі словникової статті слід у першу чергу розглядати як перекладні еквіваленти, а не синоніми. Наявність синонімів у словниковій статті зазвичай зумовлена типом словника. У тлумачному словнику синоніми зазвичай наводять повною мірою. Щодо питання про оптимальну міру наявності синонімів у перекладному словнику погляди лінгвістів дуже відрізняються – від думки про цілковиту корисність синонімів до впевненості у їх шкідливості. На нашу думку, синоніми не виконують жодної ролі у статті перекладу у словнику, призначеному для перекладу з іноземної мови на рідну. Проте у словнику, розрахованому на користувачів, для яких мова перекладу є іноземною, усі синоніми слід наводити у статті перекладу, але тільки за умови, що вони є перекладними еквівалентами заголовного слова.

Перспективи дослідження полягають у застосуванні принципів, розроблених на матеріалі перської мови, зокрема в галузі словникової синонімії, до лексикографії інших мов.

Статья посвящена изучению проблематики синонимии в целом и, в частности, исследованию вопроса об оптимальной мере количества синонимов, присутствующих в словарной статье двуязычного словаря, предназначенного для перевода с украинского на иностранный язык. В нашей статье приведены примеры украинско-персидского перевода и рассмотрены особенности функционирования синонимов в качестве средства семантизации реестрового слова в персидском языке.

Ключевые слова: синоним, лексическое значение, лексема, функциональный критерий, переводной эквивалент.

The article concerns general problems of synonyms and in particular the question of the most optimal measure of synonyms' quantity in two language dictionaries aimed for translation from Ukrainian into other languages. Lexical illustrations show the ways of translation from Ukrainian into Persian. Also we've analyzed particularities of synonyms functioning as a device of key-word semantization in Persian language.

Key words: synonym, lexical meaning, lexeme, functional criterion, translation equivalent.

Література:

1. *Восканян Г.А.* Русско-персидский словарь / Г.А. Восканян. – Тегеран: Нашре бешарат, 1993. – 829 с.
2. *Мухамедова З.Б.* Из наблюдений над составлением русско-туркменского словаря / Зулейха Бакиевна Мухамедова // Вопросы языкознания. – М., 1954. – № 2. – С. 98–100.
3. *Нечитайло О.І.* Синоніми в лексикографії / Ольга Іванівна Нечитайло. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.
4. *Персидско-русский словарь*: В 2-х т. / [Под ред. Ю.А. Рубинчика]. – М.: Русский язык, 1983. – Т. 1. – 800 с.; Т. 2. – 864 с.
5. *Русско-персидский словарь* / [Сост. И.К. Овчинникова, Г.А. Фуругян, Ш.М. Бади. Под ред. А. Асадуллаева и Л.С. Пейсикова]. – Мешхед: Джаведане херад, 2002. – 1091 с.
6. *Шарафутдинова К.А.* Раскрытие значений слова в двуязычном словаре / К.А. Шарафутдинова. – Ташкент: Фан, 1968. – 84 с.
7. *Щерба Л.В.* Избранные работы по языкознанию и фонетике / Лев Владимирович Щерба. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – Т. 1: Языкознание. – 182 с.